Milyen Amerika?

Vonzás és taszítás történetei a két világháború közötti Magyarországon*

DOI: https://doi.org/10.56944/multunk.2025.1.9

Sipos Balázs terjedelmében is tiszteletet parancsoló, de mérete ellenére is feszes logikájú munkája fogalmilag rendkívül pontos, elemzéseiben érzékeny, empirikusan pedig megalapozott vizsgálata az alcímben meghatározott témának. Sipos munkásságának ismerői újra találkozhatnak a szerzőtől megszokott, a tudás fehér foltjait elméletekkel, feltevésekkel kitölteni nem igyekvő, a történeti tudás töredékességét elismerő, s ezt a rendelkezésre álló források nagyon alapos feldolgozásával kompenzáló megközelítéssel. Jelen munka számos kérdést kizár a vizsgálatból – részben azért, mert nem tartozna a témához, részben pedig azért, mert a válaszadáshoz szükséges felelős rekonstrukció nem, vagy csak nehezen lett volna elvégezhető. Például nem a szó klasszikus értelmében vett kapcsolattörténettel találkozunk a műben, hanem annak egy olyan dimenziójával, amelyben a hangsúly a recepció módozataira esik. Nem is politikatörténet, bár egy tágabb értelemben nagyon is politikai a témája, melynek feltárása ugyanakkor az *intellectual history,* a mentalitás- és a művelődéstörténet módszereivel zajlik. A szerző kapcsolattörténet mellett médiatörténetként hivatkozik elsősorban munkájára (kontextusát a módszertanról szóló 2. fejezet adja meg), s ezt el is fogadhatjuk, ám csak akkor, ha olyan szélesen fogjuk fel utóbbi

* Sipos Balázs: *„Amerika, ezeremeletes mennyország". Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2023. 420 p.

aldiszciplínát, hogy abban gond nélkül megférnek az ideológia- és mentalitástörténeti aspektusok a kommunikációtörténettel.

Ennek a tehát önkorlátozó, de így is nagyon összetett kutatásnak hosszú évek alatt véghez vitt megvalósítása a szerző fegyelmét dicséri. Az is ezt a fegyelmet illusztrálja, hogy nem csak a témájában és megközelítésében nem csapong a munka: minél pontosabban igyekszik meghatározni, mit lehet és mit nem lehet megtudnunk a múlt vizsgált szeletéről – azt például nem igazán, hogy a legszélesebb tömegekben hogyan csapódott le „Amerika", azaz az Amerikai Egyesült Államok dominánssá válása a nyilvános reprezentációk terében az első világháború után. Jól tanulmányozható ugyanakkor, hogy milyen képzeteket felhasználva és terjesztve alakították külföldi (messze nem csak amerikai) és magyar művészek, s még inkább újságírók, kritikusok, értelmiségiek az Egyesült Államokhoz kapcsolódó reprezentációkat, amelyek révén a populáris és köztes kulturális rétegekben megmutatkozó amerikai befolyásra reflektálva igyekeztek értelmezni az újsütetű világelső hatalom egyik vagy másik aspektusát.

Ez a vállalkozás kettős rekonstrukciót feltételez, amelynek részei egymástól függetlenül nem működhetnek. Fogalmak összetett jelentéseit kell egyfelől megfejteni, ami azért is nehéz feladat, mert „Amerika" hívószó maradt a jelenben is, s ezért eleve terhelt fogalom a történeti elemzés számára. Másfelől olyan kontextusokat szükséges gondosan rekonstruálni, amelyek messze túlterjednek az amerikanizálódás és az amerikanizmus fogalompárja által kijelölt szemantikai és művelődéstörténeti mezőn – hiszen a két fogalom nem önmagában, hanem tágabb keretekben nyerte el (sokszor épp ezért árnyalataiban, de akár alapjaiban is különböző) értelmét. A magyarországi jelentések és kontextusok elemzése egy komplex befogadástörténet megírása során valósul meg, amely az empíria intermediális elemzésén nyugszik, tehát a reprezentációk különböző hordozóinak, terjesztőinek párhuzamos vizsgálatán. Sokáig úgy tűnik a műben, hogy a kultúrába való belépés eszköze elsősorban az értelmiségi reflexiók kiterjedt vizsgálata lesz, de a 7. és 8. fejezetben a munka harmadát kitevő elemzés rácáfol erre, és a szerző meggyőzően demonstrálja az általa a bevezetőben ígért intermediális elemzés hasznossá-

gát. A valóban inkább az értelmiségi szövegképzésre fókuszáló 6. és 9. fejezettel kiegészülve meggyőző és többdimenziós egészet alkotva az egymás után sorakozó, eltérő perspektívából íródott elemzések felnőnek a bevezető részekben többször is kifejtett vállaláshoz, és érzékenyen tudósítanak a recepciótörténet azon vonatkozásairól, amelyeket a szerző valóban feltárhatóként határoz meg.

A vállalkozás méreteihez illően alapos, de nem fölöslegesen túlírt munkáról van szó. Tiszteletet parancsoló a forrásbázis, amelyet elsősorban a korszakban megjelent írásművek alkotnak, kiegészülve egyes filmek, zeneművek és előadások elemzésével (körülbelül ebben a fontossági sorrendben). A szerző nem támaszkodik levéltári forrásokra, azonban ezt nehéz lenne felróni: a befogadástörténet szempontjából aránytalan munkával legfeljebb egy-egy további árnyalatig juthatott volna – például visszaemlékezések tömeges vagy filmgyártáshoz kapcsolódó iratok célzott elemzésével. Ez a ráfordítás nem állt volna arányban a belőlük nyerhető, kiegészítő jellegű belátásokkal.

Sipos stílusa száraz és pontos, nagyon világosan mutat be akár sokszorosan összetett, egymásra rakódott fogalmakat. A szöveg gondozottsága is kiemelkedő, a recenzens legalábbis nem talált „árva", az irodalomjegyzékben nem visszakövethető hivatkozásokat, a lábjegyzetek pedig pontosak, jól követhető, melyik gondolathoz kapcsolódik egy-egy irodalmi tétel. A kiadó szerkesztői munkáját is dicséri a sajtóhibák rendkívül alacsony száma. A 88. oldalon Alexandra Marghiloman szerepel ugyan (Alexandre vagy Alexandru helyett), majd utóbb Julies Brammer Julius helyett (204.) és „Ziegfild" „Ziegfeld" helyett (215.), ám ezeknek s néhány társuknak sem száma, sem súlya nem befolyásolja az olvasást, és pláne nem a megértést.

A kiterjedt forrásbázis a munka olvasása során fokról fokra válik nyilvánvalóvá, a fogalmi keretek feszessége azonban már az 1. fejezetben világosan megmutatkozik. Az amerikanizáció és az amerikanizmus megkülönböztetése feltétlenül indokolt: a két fogalom meghatározza, hogy a munkában hova esnek az elemző hangsúlyok: a kulturális transzferek nyomán meginduló társadalmi változásokra és az amerikaiasként azonosított tár-

sadalmi viselkedésminták által táplált hazai kommentárokra (17.). Nagyon érdekes ugyanakkor a távoli és a közeli amerikanizmusok megkülönböztetése (18–20.), mivel az, hogy valaki az amerikás társadalmi mintákból olyat emel ki, ami (szerinte) az amerikai és a hazai társadalomban egyaránt megtalálható, vagy éppen eltávolítja az Egyesült Államokkal társított jelenséget a hazaitól, az Amerika-hatás különböző csatornáit villantja fel, erősítve, hogy nem egyetlen *Gestalt* rekonstrukciója a cél. Épp ellenkezőleg: a szerző azt hangsúlyozza, nagyon helyesen, hogy sok, részben ellentmondásos jelentést hordozó fogalomról van szó, amelyek legfeljebb egy kontextusokon átívelő, laza kapcsolatba hozhatóak egymással, de nem alkotnak semmiféle koherens „összképet" (21–24., 36–37.).

Azért sem *Gestalt*-elemzés készült, mert a szerző világossá teszi, hogy az írott vagy más (képi, zenei) nyelvben megjelenő Amerika-reprezentációk nem egy rendszerként léteznek, hanem cselekvő ágensek hozzák ezeket létre, s fókusza ezen nyelvi performativitásra esik, a beszédaktusok (és képek, hangok, mozdulatok!) jelentésteremtő erejének feltárására. Társadalmi cselekvésekről van tehát szó elsősorban, s nem kimerevített történeti tablók elemzése zajlik. Ezzel a szerző az elmúlt húsz év vonatkozó irodalmának újabb típusú módszereit követi, s teszi ezt igen hatékonyan: a kulturális konstrukciók úgy jelennek meg, mint amelyek ágensek egy adott mezőben történő rendszeres vagy alkalmi beavatkozásainak, cselekvéseinek eredői. Ezért aztán ezeken keresztül elemzendők, nem olyan kimerevíthető tablókként, mint amelyekre a régebbi típusú kapcsolattörténetírás időnként hajlamos volt.

A transznacionális és globális történelmi folyamatok hatásainak következetes – külön módszertani fejezetet is eredményező – elismerése mellett hasonlóan fontos a politikum fogalmának bevezetése, amely – Pierre Rosanvallon nyomán – a politikai élet fundamentumait képező kognitív struktúrák és azok társadalmi beágyazottsága, valamint a külső hatások vizsgálata felől közelít a politikai élet megértéséhez, tehát egy bizonyos metapolitika felől (24–25., 45–46.). A populáris és köztes kultúrához fordulás éppen ezeket a mentalitástörténeti tereket nyitja meg a kutatás

számára, és joggal érvel a szerző amellett, hogy empíriája lehetővé teszi úgy a határokon átívelő transzferfolyamatok, mint a kulturális reprezentációk politikai dimenziójának vizsgálatát. Megelőlegezem talán egyetlen komolyabb kritikai megjegyzésemet is itt: utóbbi tekintetben a bevezetés ígéretéhez a szöveg nem minden szempontból nő fel – ennek formáiról és következményeiről még lesz szó.

A bevezetést követően nagyon gazdag módszertani és elméleti fejezetek következnek a disszertációban, négy fejezeten (2–5.) és mintegy száztíz oldalon keresztül. Bár sok empirikus elemző rész is van ezekben a fejezetekben, ezek (még) jobbára illusztratívak. A hangsúly itt egyértelműen a későbbi analízis megalapozására esik. Első helyen a kapcsolattörténet fogalmának körüljárása áll, s itt a szerző egy kiváló áttekintés és az *histoire croisée* bemutatása után érdekes módon egy ponton mintha kissé egybemosná a régi transzfertörténeti megközelítést (a maga struktúra-központúságával és vándorló kultúrjavaival) és az újabb iskolák aktorközpontú szemléletmódját (21–24.). Ám a szakirodalmi áttekintés folyamatában ezt később kimondatlanul is kompenzálja, amennyiben az utóbbi módszert használó szerzők, és talán különösen Victoria de Grazia munkáinak szemlézése során újólag kiemeli, hogy a kognitív tartalmak hordozói, valamint terjesztői ágenciájának vizsgálata az újabb kutatások megkülönböztető és fontos jegye. Itt a szerző a releváns módszertani eredményeket tűélesen meghatározza, és nagyon jól adaptálja a vállalkozása számára hasznos, tanulságos elemeket (68–69., 78–79.).

Fontos *caveat* található a szerző Moritz Csákyval szemben megfogalmazott kritikájában is. Egyfelől nagyon is elismeri az osztrák történész hozzájárulását ahhoz a felismeréshez, hogy a jelentés maga társadalmi konstrukció, és nem immanens tulajdonsága a reprezentációknak (a szövegeknek és jeleknek) – tehát szakít azzal a feltevéssel, hogy nyelvi, képi jelek egy szekvenciája eleve adott jelentéssel bírna. Ez azért fontos, mert művében sokszor átvett – például Amerikából érkezett – szövegek értelme a kérdés, s ilyenkor kiviláglik a magyar kontextus jelentésadó súlya. Az, hogy mi mit jelent, mindig a jelentés hatásának, befogadásának helyén dől csak el. Kritizálja ugyanakkor Csákyt abban

a vonatkozásban, hogy megkerüli a befogadás problematikáját. Lehetséges ugyanis történészi módszerekkel konstruálni egy általában vett közönséget, és amellett érvelni, hogy ez a konstrukció nem légből kapott, mivel vannak a korszakra jellemző általános befogadói attitűdök. Ám igazat kell adni a szerzőnek, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy minden befogadás az egyénben történik meg, s ez korlátozza a történész által feltárható múlthorizontokat – a recepció társadalmi dimenziója sokkal elzártabb marad tőlünk, ahogy arra már az előszó is utalt (29–31.).

A bevezetőben ezt követően szinte sorjáznak a történetírás azon fontos és újabb aldiszciplínái, amelyek a kutatás számára különös relevanciával bírnak majd. Ki kell emelni a nőtörténeti bevezetés érzékenységét, amely rámutat, hogy a megértéshez kapcsolattörténeti megközelítésben vizsgálni kell az eredeti ábrázolást a keletkezésében, majd az ábrázolások felhasználását és jelentéseltolódását a hazai kontextusban (33–34.). A nőtörténeti dimenzió egyébként is mindvégig a munka egyik erőssége marad, és kiemelkedően jó, időnként szemfelnyitó elemzéseket olvashatunk különösen az ennek szentelt 8. fejezetben.

Hasonlóan kiérleltek és fontosak a médiatörténeti szempontok a munka módszertanának és előfeltevéseinek meghatározásában, ugyanakkor a globális történet nagyon részletekbe menő megidézése talán túlzó, mivel hasznos szempontok mellett több olyan elméletet, fogalmat hoz játékba, amelyek utóbb nem hasznosak az elemzés számára, nem is térnek vissza a szövegben majd. Nem minden szempontra igaz ez – az információ világteremtő képességére vonatkozó kitételek eminensen hasznosak a műben, ami pont arról szól, hogy reprezentációk hogyan válnak világértelmezések részeivé, akár sarokköveivé (52–54.). De Jeffrey Sachs és mások elméleteihez ennek kevés köze van, míg a hírszolgáltatás történetét és az utazás formáinak alakulását a globalizáció fogalmi ernyője alatt tárgyaló részeknél egyszerűen arra lett volna szükség, hogy a szerző pontosabb utat mutatva meghatározza, az áttekintés mely fogalmai fognak az empirikus elemzésben is jelentős szerepet játszani. Ez segített volna a fogalmak tengerében gázoló olvasó számára abban, hogy mely elgondolásokba igyekezzen kapaszkodni (56–62.).

A harmadik bevezető (tehát szám szerint a 4.) fejezet a globalizáció fogalmától indulva értelmezi az amerikanizáció/amerikanizmus fogalompárt, s cseppet sem meglepő módon a mű egésze szempontjából alapvető fontosságú részről van szó. A fejezet demonstrálja, hogy mekkora mértékben – úgy Európában, mint itthon – megszilárdult ekkorra az a gondolat, hogy ugyan valóban zajlik a társadalmak közötti cserefolyamatok bővülése, ám ez aránytalanul történik, és gyorsan az Egyesült Államok válik a fő kibocsátóvá. Nagyon helyes és indokolt világossá tenni: nem csak jól látható reprezentációk és árucikkek vonatkozásában megragadható, hogy elsősorban az Egyesült Államokból kerülnek bele elemek a globalizáció által terjesztett javak kosarába. A globalizáció egy fontos „metatartalma", a dolgok *csinálásának* módja is egyre amerikaibbá válik, és a korszakban legalább annyi, ha nem több reflexiót vált ki az amerikanizációnak ez a dimenziója, mint a tárgyak körforgása a világkereskedelemben.

Ezen a ponton merülnek fel először hangsúlyosan és részletekbe menően az amerikanizálódás vélt hátulütői is. A tömegtársadalmak és a tömegember felemelkedése egy ilyen toposz, a szervetlen/gyökértelen társadalom negatív víziója szintén (73–76.). Ezek valójában egy régebbi dilemma amerikai hatások nyomán új formában való újratermelését jelentették, és nem az amerikanizáció megindulásával egy időben, és különösen nem annak nyomán jelentkezett először az ezzel kapcsolatos rossz közérzet. Már a 18. század vége, a protoromantika óta része a tömegtől való félelem annak a lényegében jobboldali-reakciós diskurzushagyománynak, amely az amerikanizmusokra is rávetítette erre vonatkozó, örökölt félelmeit – a szerző ezt érthetően nem kívánja feltárni, ugyanakkor joggal tehető fel ezek alapján a kérdés: mibe épül be az Amerika-recepció Európában a húszas években? Így téve fel a kérdést, talán megkockáztatható, hogy ez a problémakör hangsúlyosabb tárgyalást érdemelt volna. Ezzel eseti alapon a könyv is sokat foglalkozik – már itt előkerül például a Nietzsche által (is) inspirált, utóbb a nácik által (is) tisztelt Arthur Moeller van den Bruck, s a 9. fejezetben aztán sok gondolat részletes elemzését is megkapjuk – a szerző azonban médiatörténetet írva (a feladat komplexitását figye-

lembe véve sajnos indokoltan) az antiamerikanizmus „befogadó eszmerendszereinek” alapos bemutatását nem tekinthette feladatának. Ami talán mégis jogos kritika lehet: számos itt szereplő és akár nemzetközi példákkal bemutatott fogalom a magyar kontextusban (a 6. vagy a 9. fejezetben akár) nem jelenik meg újra, és nem válik az elemzés részéve, noha a tömegember fogalmához hasonló, az antiamerikanizmushoz kapcsolódó gondolatoknak Magyarországon is volt visszhangja (77–81.). Ezzel együtt is nagyon fontos megállapítás, hogy az újjobboldali antiamerikanizmus éppolyan transznacionális jelenség volt, mint maga az amerikanizálódás, s jogosan emeli ki a szerző a gondolati közösséget az Henri Massis és például Joachim von Ribbentrop által egyaránt vallott, idevágó nézetek között. Az alfejezet végén szintén fontos a megállapítás, amely szerint ezek a vándormotívumok az egész kontinensen terjedtek, és ezért „Amerika” trópusként, jelentéstelített metaforaként működött a kontinentális gondolkodásban, amelynek említése képzettársítások sorát idézte meg (79–83.). A mű tehát már itt leír egy markáns újjobboldali Amerika-diskurzust (bár a szerző ezt ebben a formában nem mondja ki), amely a magyar empirikus fejezetekben is sokszor visszaköszön majd: a fajvédők jazzellenes kirohanásaitól kezdve az amerikai kapitalizmus hazánkban is elterjedt kritikájáig.

Az Amerika-recepció értelmiségi és jobboldali dimenzióját könnyű lenne meghatározónak láttatni. Az 5. fejezet nagy szolgálatot tesz a hazai és európai történetírásnak, amennyiben hangsúlyozza azt is, hogy az értelmiség politikai nyelvei mellett milyen nagymértékben a maga autonóm közegében létezett a tömegkultúra – talán nem vagyunk pontatlanok, ha azt mondjuk, a népszerű kultúra fogyasztási és recepciós mintáit legfeljebb csak a bezárkózó, diktatórikus társadalmak tudták érdemben megváltoztatni. A milliós filmek és filléres regények társadalmi fogyasztásának bemutatása (az 5.2 alfejezetben) a fogalmi elemzés mesterkurzusa a könyvben: európai mintáktól indulva magyar példákig vezetve mutatja meg nagyon pontosan, hogyan jelenhetett meg az amerikaiként azonosított kultúra (mint egy egésznek láttatott kulturális komplexum) a magyar közgondol-

kodásban. Ebben a komplexumban aztán összekapcsolódtak az amerikaira mint olyanra vonatkozó reflexiók a kulturális termelés és fogyasztás változásaival, tehát a specifikusan tengerentúli dolgok és a tágabb, globális technológiai/társadalmi átalakulás tágabb lenyomatai, amelyeket már a kortársak is egymásra vonatkoztattak. „Amerika" egyszerre jelentett konkrét kulturális tartalmakat, mentalitást és technológiát, valamint a technológiával szemben felvett „modernista" attitűdöt.

A 6. fejezettel, immár alaposan felvértezve az elemzés segédfogalmaival, a mű megkezdi a magyar empíria rendszerező bemutatását, első helyen az amerikanizáció és amerikanizmus hazai befogadástörténetére koncentrálva. Ezek az oldalak alátámasztani látszanak azt a tézist, hogy nem az ideológiai hovatartozás szabta meg egy-egy hazai kommentátor Amerika-képének hangoltságát. Bangha Béla jezsuita szerzetes, a magyarországi keresztény sajtó szervezője lelkes volt amerikai útja után, holott, ha valakitől, tőle elutasítást és kritikát várnánk. Kritikával illették az Egyesült Államokat – jellemzően egyfajta kultúrfölény-perspektívából – liberális szerzők is. Ezen részek bizonysága szerint az Egyesült Államokról valóban több, ellentétes tartalmú és előjelű toposz volt Magyarországon forgalomban a két világháború között, és ezekből válogathattak a szerzők, vélhetően annak alapján, hogy mit kívántak elmondani célcsoportjuknak. A toposzok azonban természetesen beágyazódtak a szerzők tágabb világképébe is. Bangha valóban lelkesedett *egy bizonyos* Amerikáért, más esetben ugyanakkor párhuzamot vont a zsidóság állítólagos élősködő-kolonizáló magatartása között az Egyesült Államok és Magyarország viszonylatában. Ennek pedig éppen az a tanulsága, hogy mégiscsak meghatározta a világnézete, hogy milyen toposzokkal operált, hiszen a *Népszavá*ban, amelynek Amerika-kritikáit szintén megismerhetjük, ez a toposz értelemszerűen nem fordulhatott volna elő (167–170.). Tehát: igen, létezett egyfajta modularitás az amerikai modernitás toposzainak rugalmas alkalmazásában, adott szerző válogathatott köztük – bizonyos mértékig. De ebből nem következett, hogy egészében véve nem maradtak volna paradigmatikus különbségek az egyes világnézeti csoportok diskurzusai között.

Ezt a komplexitást, a világképet magába kódoltan hordozó nyelv elemzéséhez szükséges érzékenységet demonstrálja a 7. fejezet is. Kiválóan megírt, fontos része a monográfiának, amelyben a modernitás olyan aspektusai kerülnek tárgyalásra, amelyek eltérnek némileg a bevezetőt meghatározó tömegember/tömegtársadalom kérdéskörétől. Feltűnik, ha sajnálatosan rövid időre is – ez amúgy érthető az anyaggazdagság miatt – az amerikai városi életmód horgonya, a modern lakás (186–187.), de ennél meghatározóbb az a kérdésfeltevés, hogy mit jelent a modernitás amerikai kollázsa az európai szemlélő számára. Azért írok kollázst, mert sok, nem szervesen összetartozó elem jelenik itt meg, amelyek végkicsengése az amerikainak a Másikként való megkonstruálása, egy olyan Másikként, amely egyes olvasatokban veszélyezteti az ént, a mi-csoportot, más felfogásban azonban lehet a saját politikai-kulturális közösség jövőjét mutató előkép is, tehát egy diakronikus, s nem esszenciális Másik. Az amerikanizmusok a saját térbe betörő idegenség szinekdochészerű reprezentációi, amelyek aztán összekapcsolódnak olyan, az idegenséghez társuló fogalmakkal, mint a kozmopolitizmus vagy a kapitalizmus (188–192.).

Kiváló példája mindennek a „jazz kontra cigányzene" konfliktus a korszak Magyarországán, amelyet a szerző jó érzékkel emel ki. Az ügy érdekessége, hogy a hagyományos cigányzenészek pártfogói éppen a fajvédők lettek, akik a legintenzívebben utasították el a jazz befogadását a magyar kultúra és szórakoztatás intézményeibe (188.). A jazz ebben az összefüggésben az idegenség és a betolakodó gyökértelenség alakzata, amely a szerves hagyományokat fenyegeti. Innen csak egy lépés a „másik" idegen, a zsidó alakjának invokációja, amely rendre meg is történik aztán, és végképp a magyar kultúrát létében fenyegető veszéllyé emeli a jazzt. Sipos joggal figyeli meg – ez még tézismondatnak is megtenné – hogy „a különféle kulturális regiszterek között ugyanazok az elemek vándorolnak", az Amerika-kép egyes komponenseit instrumentalizálják a közbeszéd alakítói, természetesen saját érdekeik, ideológiai meggyőződéseik alapján (205.).

A fejezet nagy értéke a vidéki jazzrecepció alapos bemutatása, amely megengedi, hogy a budapesti értelmiségi világon

túlmutató konklúziókat is levonjon a szerző. Itt különös erővel mutatkozik meg a nemzeti (új) konzervatizmus bezárkózása, s egyben egy újabb értelmezési horizont, amely nem más, mint az orientalizmus egy formája (219. oldaltól). A jazz ugyanis „mély", „zsongítás" stb., ami azért meglepő, mert Amerika, mint azt a bevezető fejezetek feltárták, inkább a túl gyors, túl gazdag, túlságosan is nagy léptékű folyamatokban megragadhatóvá váló modernség szimbólumaként működik az európai politikai nyelvben. Ráadásul a „primitív" jazz lenne a hanyatló kultúrákhoz kapcsolódó orientalizáló dekadenciatoposzok hordozója? Amivel itt szemben állunk, az a kozmopolitizmus toposzainak rávetítése a „jazzkérdésre", amely így összekapcsolódik a jobboldali megújulásmitológiákkal, amelyekben a liberalizmus, a kozmopolitizmus a nemzeti gondolat aszimmetrikus ellenfogalma. Ezt a jobboldali megújulás mítoszában pedig már lehet a dekadens Kelettel rokonítani; a szerző is idézi, hogy egyesek – evidens módon tévesen – a korszakban a jazzt „exotikus és orientális ritmusok" forrásának tekintették (227–228.). Ráadásul nemcsak a jazz, de a magát emancipálni vágyó nő esetében is találkozunk „váratlanul" orientalizáló szóhasználattal, mint Lakatos László *A jövő házassága* című regényének idézett kritikájában, ahol az amerikanizált nő „léha, ostoba, hazug, pazar, naplopó és a végletekig élvvágyó" karakterként jelenik meg (279–280.).

A disszertáció egyik csúcspontja, ha nem „a" csúcspontja a 8. fejezet, amely egyszerre sűrű, de igen logikus, egyenes, határozott vonalú, kiváló elemzés az új nőreprezentációk, a *flapper* és a *garçonne* hazai recepciójáról. A fejezet e komplex problematika tárgyalása mellett kinyit egy további kérdést is: a *Lerbier kisasszony legényélete* című Victor Margueritte-regény, az abból készült film és általában véve „Párizs" diszkussziója során felmerül a kérdés, ahogy korábban más kontextusban Berlin kapcsán is: léteznek-e európai Amerikák, és ha igen, úgy mit értsünk e jelenségen? Mit jelent Párizs amerikanizálódása, a párizsi nők emancipálódása? Amerikanizációról beszélhetünk-e, vagy önálló gyökerű párhuzamos folyamatokról az Egyesült Államok és Franciaország nőábrázolásainak gyakorlatában? (269–270.) A többször hivatkozott Josephine Baker alakja is

problematizálható, hiszen francia lett, Párizsban élt, francia filmekben szerepelt, és egyszerre testesítette meg a két országot, pontosabban a két kozmopolita nagyváros primitivizmuskultuszát. Ez a kérdésfeltevés értelemszerűen nem része a munka célrendszerének, ám jelzi, milyen komplex kulturális rendszerekben „áramlottak" az amerikanizmus/amerikanizáció fogalmához kapcsolódó jelölők Európa-szerte a 20. század első felében.

Baker alakja, akárcsak a *flapper* és a *garçonne* jelensége ráadásul problematizálja a nemzet-nő kapcsolatot is, az amerikanizációt bizonyos perspektívában a nemzetet a nőreprezentációk révén aláásó kulturális erővé avatva. Ha ugyanis elterjednek az önmagát emancipáló nő mintái, akkor az a nemzetet fenntartó, támogató nő reprezentációs monopóliumát veszélyezteti. Az emancipált, amerikaias nő figurája azzal a férfiasan értelmezett nemzethez társuló termékenység- és gondoskodáscentrikus feminin alakzattal kel versenyre, amely a nacionalizmus maszkulin logikáiba hivatott integrálni a támogató szerepeire redukált nőt. A hasonló módon a férfiakat tévútra csábító „démon"-típus megjelenése persze akár hagyományosnak is tekinthető – az új elem itt az emancipáció igénye a férfiak elcsábításának bejáratott toposza mellett (298.). Ám az amerikanizált nő nem „csupán" azért fenyegetés a férfiak vezette társadalomra, mert léhaságra csábítja azokat, hanem immár azért is, mert magának követel olyan privilégiumokat, amelyek a férfiség attribútumaivá váltak az idők során. Nagyon fontos igazság a fejezetben példákkal is alátámasztott gondolat, amely szerint transzferfolyamatok során a befogadó oldal sohasem pusztán másol, hanem mindig hibridizál, ha ennek arányai esetenként változóak is. Azaz: a külföldi mintát egy hazai kontextus értelmezi, a minta hazai mintázatokba, reprezentációs gyakorlatokba illeszkedik (legalább részben), s ezek mind-mind hatnak a hibridizáció irányába. Így a *flapper* Budapesten nem pontosan az amerikai *flapper,* s érdekesen festi meg alakját a dzsentrihangulatú legényélet utáni vágyódás – de ettől még félreismerhetetlenül *flapper* maradt, az amerikanizáció kétségtelen bizonyítéka.

A történésztől elvárt szintetizáló képesség kiemelkedő példája a műben az a kiváló összegző paragrafus, amely a 8. fejezet

végén szerepel (299.). Ezt érzékeny, pontos nyelvhasználata és analitikus fókusza miatt szó szerint idézem, mivel jól mutatja a mű legerősebb oldalát: a folyamatos intellektuális erőfeszítést a sokágú, az árnyalatokat nem eltagadó elemzés összetettségének fenntartására s eközben a történeti jelentés – vagy egy lehetséges történeti jelentés – megragadására való szüntelen törekvést. A nőkérdés elemzését zárva a szerző ugyanis a következő következtetésre jut (308.):

> a magyarországi (magyar és külföldi, nemzeti és transznacionális) populáris és köztes kultúra olyan alapvető módon formálta a férfi-női viszonyt, erősítette a női individualizációt, ahogy a 19. században a szentimentális angol regények tették. A magyarországi „nőmozgalmi élet" konzervatívabbá válását, a konzervatívabb, családközpontú „neobiedermeier" irodalom megjelenését többek között az itt bemutatott kulturális termékek „egyensúlyozták ki" azzal, hogy a médiafogyasztók hétköznapi életére emlékeztető, de attól részben eltérő, annál inkább modernebb társadalmi viszonyokat mutattak be. Ilyenkor pedig különböző társadalmi, kulturális formációk ütköztek egymással, és ezek miatt az „ütközések" miatt újra és újra bizonyítani kellett a korábban magától értetődő dolgok jogosultságát.

A nőkérdést tárgyaló fejezet végén szereplő összegzés szerint „Amerika a (veszélyes vagy vágyott) jövő, és diktál a világnak" (310–311.). A jövőt meghatározó Amerika toposza valóban elterjedt volt, de mint a szerző felhívja rá a figyelmet, a kitétel valódi jelentése rugalmas maradt. Attól függően, mit láttatott valaki Amerikából, és milyen ideológiai szűrőn keresztül, a jövő lehetett fenyegető vagy hívogató, vagy ezek keveréke.

A 9., egyben az utolsó elemző fejezet témája radikálisan más: az Amerika-jelenség hatása a külpolitikáról és a nemzetközi rendszerről való gondolkodásra. A szerző azt a fajta kölcsönösfüggőség-diskurzust állítja a középpontba, amelynek forrása a századfordulós és az első világháború utáni fábiánus-pacifista-progresszív liberális szellemi életben keresendő. Ennek szószólói a századfordulótól kezdve hirdették a globalizáció béketeremtő potenciálját. S ez a diskurzus Apponyi Alberten és a szerző által szintén idézett Wlassics Gyulán s más jogászokon keresztül Magyarországra is megérkezett már 1914 előtt, utóbb pedig

a Horthy-kori establishment szélein s az ellenzékben egyaránt fennmaradt. Éppen ezért e beszédmódtól indokolt lett volna még jobban elválasztani a hagyományos geopolitikai iskola nyelvezetét, amely az amerikai (és angolszász) világuralomra való törekvés toposzával összeforrva vulgarizálódott, és széles körben elterjedt.

Ebben a fejezetben a hivatkozott szerzők jelentősége is nagyobb annál, semmint egy-egy szóval meghatározható lenne – ennek éppen a kontextus feltárása látja kárát, amelynek jelentésformáló erejét maga a szerző is okkal hangsúlyozta másutt. Ottlik György nemcsak külpolitikai elemző és kormánypárti lapszerkesztő volt, hanem a magyar diplomáciai testület konzervatív-liberális vonulatának egyik doyenje, aki sem a modern pacifistákhoz, sem a geopolitikusokhoz nem húzott: ő a régi nagyhatalmi logikákban hitt, s ennek megfelelően értékelte az Egyesült Államok és a világ szorosabbra fonódó kapcsolatait (317.). A *Szocializmus* lapjain író Rudas Béla és az establishment-ideológus Kornis Gyula elemzéseit a szerző „hasonló eredményként" értelmezi, ami megáll bizonyos szempontból, valóban tesznek hasonló megállapításokat, ám ideológiailag eltérően keretezik megfigyeléseiket, s így azok jelentése is eltérővé válik – ez éppen a szerző által is sokat idézett Moritz Csáky intésének érvényességére emlékeztet (318–319.). Az előbbi *valójában* Európa leszakadásáról értekezik, és a nagy gazdasági terek előnyeit kiaknázó integráció mellett áll ki, míg Kornis egy civilizációs összecsapást vizionál Nyugat és Kelet között – ezek a kontextusok pedig átértelmezik a hasonló megfigyeléseket is.

A fejezetnek ugyanakkor fontos erénye, hogy a magyar külpolitikai gondolkodás szempontjából alapvető jelentőségű forrásfeltárást végez el, amelyre más műben eddig nem került sor, azon egyszerű okból, hogy a magyar historiográfia ebben a kérdéskörben és korszakban nem lépett túl a hivatalos külpolitika horizontjára felkerült problémák tárgyalásán. Ennek megfelelően nagyszerű elemzést kapunk a gazdasági válságnak az Amerika-képre gyakorolt hatásáról (328–337.). Jól látszik, hogy a szociáldemokrácia óvatos nyitottsága az amerikanizálódás által is jellemzett fejlődési út iránt, amely a német szociáldemokraták

nyomában haladva történt, a világgazdasági válság kitörése után elzárkózássá változott vissza, a régi doktrínának (is) megfelelően. Az Egyesült Államok a marxista tanok által előre jelzett válságba csúszott gazdasággá minősült vissza ezekben a publicisztikákban. A *New Deal* azonban helyreállíthatta a szimpátiákat, más esetben ugyanakkor a fasizmussal is rokonították hazai szerzők Roosevelt elnök politikáját.

E sok érdekes és pontos megfigyelést olvasva a recenzens nem állhatja meg, hogy a hiányzó ideológiatörténeti keretezésre ne utaljon újólag, még ha el is kell fogadnunk, hogy médiatörténeti munkán ez aligha kérhető számon. A harmincas évek Magyarországán erőteljes sajtója bontakozott ki egy ideológiai kontinuumnak, amely a hivatásrendi katolicizmustól a fajvédő és parafasiszta formációkig terjedt, számtalan átfedéssel, s kapcsolati hálójának perifériája a népi, illetve a valódi fasiszta, náci mozgalmakig nyúlt. Ezek számára is fontos volt a *New Deal* jelensége, s éppenséggel ők is büszkén rokonították azt a hivatásrendi, sőt akár a fasiszta gazdaságpolitikával. Olaszország, Németország, az Egyesült Államok és meglepően gyakran a Szovjetunió is úgy került elő ebben a sajtóban és a politikai könyvecsekben, mint a válságkezelés sikeres instanciái. Ezeket az országokat ebben az olvasatban az kötötte össze, hogy mindegyikük kormánya nemet mondott a liberális hagyományra, és a gazdasági élet határozott, etatista irányításával sikeresen kivédték vagy utóbb legyőzték a válságot. Ez az epizód azért is érdekes, mert olyan kivételt képez, amelyben az amerikai-liberális-kozmopolita fogalombokor átadja a helyét egy olyan Amerika-képnek, amely teljesen más alapokon nyugszik – Amerika még mindig fejlett, még mindig a jövő útját mutatja, de ez már egy etatista-kollektivista jövő. Ha ennek szerepeltetése bármiről tanúskodhatott volna a könyvben, az csakis a szerző által is többször kiemelt, valóban fontos meglátás arról, hogy az egyes Amerika-toposzok szerepeltetése menynyire kontextusfüggő, és milyen sok ellentmondó jelentés fért meg egyetlen szimbolikus jelölőben.

A fentiek után talán fölösleges, de még egyszer szögezzük le. Összességében kiemelkedő és tanulságos, szemfelnyitó könyv jelent meg Sipos Balázs tollából. A céhes történészkollégáknak

módszertani okokból is hasznos olvasmány, elsősorban fogalmi-módszertani érzékenysége miatt. A témaválasztásnak köszönhetően ugyanakkor szélesebb olvasóközönségre is számíthat a mű. Reméljük, lesznek közöttük figyelmes olvasók, akik ráéreznek: a szerző kivételes érzékkel és alapossággal beszél arról is, hogy a történész munkája során mely szabályok betartásával kerülheti el, hogy saját meggyőződései, benyomásai magával ragadják, s ehelyett hogyan lehetséges érdekfeszítő, de mégis alátámasztható, adatolható értekezéseket írni – saját eszközeink korlátosságát egy pillanatra sem feledve. Sipos Balázsnak ez sikerült, s mindeközben még egy fontos, a „saját" 20. századunkat egy távoli minta révén értelmező-átértelmező történetet is elmond az olvasónak, az új módszereket és az érdekes témafelvetést párosító történetírás kiemelkedő példájaként.

Romsics Gergely